

Міністерство освіти та науки України

**Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»**

Історико-філологічний факультет

Кафедра української та зарубіжної літератур

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ:
СУЧАСНІ ВЕКТОРИ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірник наукових статей

ВИПУСК 2

Одеса 2024

УДК 811.161.2'42 (075.8)

Рекомендовано до друку вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(протокол № 5 від 31 жовтня 2024 року)

Редакційна колегія

Авксентьєва Г. А., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Босва Е. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Павлюк Н. Л., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Горанська Т. В., старший викладач – відповідальний редактор.

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Кон О. О. – кандидат філологічних наук, доцент, декан історико-філологічного факультету ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Теорія та практика аналізу художнього тексту: сучасні вектори досліджень : зб. наук. статей. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2024. Вип. 2. 249 с.

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», 2024

*Галина АВКСЕНТЬЄВА,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української та зарубіжної літератур
Університету Ушинського*

ПОЕТИКА ПЕЙЗАЖОТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ XX СТОЛІТТЯ

Постановка проблеми. Беззаперечним є факт взаємопов'язаності та взаємозалежності людини і природи у реальному житті. І навіть у наш час високих технологій, штучного інтелекту, коли сучасники, на перший погляд, усе більше віддаляються від природного середовища, простежуємо наполегливе прагнення людини повернутися до пракоренів, першовитоків, наблизитися до природи. Взаємини між людиною і природою повсякчас цікавили митців. Адже у центрі уваги мистецтва завжди перебувала людина в широкому різноманітті зв'язків із світом та суспільством. Тому важливо розглянути художню версію інтерпретації взаємозалежності між людиною і природою у такому синтетичному виді мистецтва, як художня література.

Загальновизнаним є факт, що світ художнього твору складається із системи різноманітних образів. Як правило, у центрі уваги письменника перебуває образ людини у складних взаєминах з оточуючими обставинами та іншими людьми. Так, щоб у всьому обсязі висвітлити образ людини, письменнику необхідно показати те суспільне і природне середовище, у якому він діє. Саме у «стосунках зі світом речей, явищ, процесів, найрізноманітніших об'єктів живої і неживої природи» [3, с. 50] у всій повноті розкривається образ людини у ліричних, епічних та драматичних творах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському літературознавстві простежуємо значну увагу щодо дослідження проблеми «людина і природа» під кутом зору пейзажотворення. Типологічну та функційно-видову специфіку пейзажу досліджували Іван Франко, Олександр

Білецький, Микола Тараненко, Іван Семенчук, Галина Авксентьєва, Марія Лапій та багато інших науковців. Зокрема, Іван Франко у відомій статті «Із секретів поетичної творчості» доволі часто звертається до специфіки пейзажотворення Тараса Шевченка. До того ж значущою є праця Олександра Білецького «У майстерні художника слова», автор якої характеризує пейзаж, у першу чергу, як описовий елемент: «Описувати зовнішній світ – це значить описувати живу і неживу, створену людиною природу. Описи живої природи домовимося просто називати пейзажем...» [2, с. 460]. Тому у літературознавстві повсякчас на позначення образу людини використовується термін «пейзаж». Дослідниця Галина Авксентьєва уточнює запропоноване Олександром Білецьким визначення пейзажу, конкретизуючи його складові компоненти: «... у поняття «пейзаж» входять не тільки образи природи (поля, лісу, гір, рік, моря, неба та ін.), а й зображення образів, створених руками людини, все те, що становить її оточення (художній образ вулиць, парків, садів, сіл, міст, будівель, заводів, фабрик і т. ін.)» [1, с. 87]. Літературознавець Марія Лапій у монографії «Психологічний пейзаж у прозі Івана Франка та «Молодої музи». Семантика і поетика» обґрунтовує поняття «психологічний пейзаж», зазначаючи, що це «експресивна дескрипція природи, засіб вираження душевного стану, почуттів і переживань автора або/і персонажа» [7, с. 41].

Переважна більшість напрацювань щодо пейзажотворення стосується, як правило, творчості окремих митців. Вважаю за необхідне розширити спектр досліджуваної проблеми у творах українських письменників ХХ століття.

Метою нашої статті є дослідження поетики пейзажотворення в українській літературі ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Дослідниця українського етносу Марина Гримич у монографії «Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців» наголошує на тому, що духовний світ українців визначається ідилічними взаєминами між людиною та природою [5, с. 374]. Цим фактором обумовлено асоціативну складову образотворення як в українській літературі

(давній, новій та новітній), так і в фольклорі, де домінуючим (порівняно з образами речей) є саме образ природи.

Духовний світ людини розкривається через її ставлення до навколишнього світу, до людей та природи, що її оточує. Основою духовного життя українця, що має власну традицію трактування у текстах художньої літератури, починаючи від усної народної творчості, «Слова о полку Ігоревім», творів Г. Сковороди, Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, О. Кобилянської, Ю. Яновського, У. Самчука, І. Багряного, О. Ольжича, О. Довженка, О. Гончара, Гр. Тютюнника, Є. Гуцала, І. Драча, Л. Костенко, І. Малковича та ін., є краса природи, її гармонія, доброта, любов, дружба в людських взаєминах, праця і творчість. Відповідно письменники утворюють ідилічний світ взаємозв'язків людини і природи. У гармонії з природою, з рідною землею живуть Іван та Марічка («Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського), Данило та родина Половців до революційних потрясінь («Вершники» Юрія Яновського), Сашко та його родина («Зачарована Десна» Олександра Довженка), Тоня та Віталік («Тронка» Олесея Гончара), ліричний герой «Повісті про осінь» Євгена Гуцала.

Своєрідне розкриття духовного світу персонажа, витоки його гуманістичних орієнтирів простежує Ю. Яновський у романі «Вершники», подаючи у новелі «Дитинство» умови формування світогляду Данила Чабана. Романтична, лірично-поетична душа малого хлопчика розкривається саме через сприйняття природи, що його оточує, а це – дикий степ, що «... простелявся перед ним, як чарівна долина, на якій пахне трава, пахнуть квіти, навіть сонце пахне, як жовтий віск... І степом можна йти безвісти і лягти на землю, прикласти вухо до землі – то тільки вмій прислухатися – шумить і гомонить, а коли лягти горілиць і вдивитися у глибоке небо, де пливуть хмарки на синьому повітрі, тоді здається, що сам летиш у небі, одірвавшись від землі, розсуваєш руками хмари, ростеш під синім повітрям і, вернувшись на землю, бачиш – скільки живих друзів у тебе в степу» [9, с. 218]. Дикий степ дитяча уява

Данилка усвідомлює як щось чарівне. Йому навіть «сонце пахне, як жовтий віск». Хлопчик сприймає степ усіма органами відчуття: зором («чарівна долина»), слухом (чує як степ «шумить і гомонить»), запахами («пахне трава, пахнуть квіти»). Простежується і духовна близькість: можливість бути вільним, уявляти себе птахом («сам летиш у небі, одірвавшись від землі»). Перебуваючи у степу, Данилко відчуває себе вільним від обов'язків, вільним подорожувати у будь-якому напрямку, шукати пригоди («І хочеться знати, куди падає сонце, кортить дійти рівним степом до краю землі й заглянути у прірву, де вже чимало назбиралося погаслих сонць, як вони лежать на дні провалля – як решета, як сковороди чи як жовті п'ятаки?» [9, с. 218]), тобто жити повноцінним дитячим життям. Степ є рідним і близьким середовищем, він допомагає подолати навіть найстрашніше для дитини – почуття голоду, бо «на степу росте багато їстівного зела» [9, с. 218].

Особливе місце у світовідчуттях малого Данилка посідають весняні звичаї і обряди, послідовність яких переплела й об'єднала християнські і язичницькі традиції. Оберігає народні звичаї, прагне передати їх сутність правнуку прадід Данило. Саме звичаї фіксують елементи прийнятого народом способу життя, вони пов'язані із світоглядом, віруваннями, обрядами українського народу. Юрій Яновський акцентує увагу саме на взаємозв'язку, взаємозалежності долі степовиків, їх традицій з умовами життя, із світом навколишньої природи. За поведінкою тварин і птахів, за напрямком вітру, за станом рослин прогнозував прадід Данило подальше життя, врожай, погоду. А із пір року письменник акцентує увагу саме на періоді пробудження природи, на весні: «І всі весни його дитинства склалися в одну, прадід стояв, мов знатник, що знає всі весняні тайни, він здавався Данилкові господарем степових звичаїв. І щороку весна приходила краща й дужча...» [9, с. 219]. Тож на духовний світ маленького хлопчика Данилка впливає не лише безмежний степовий простір, а й народні звичаї і обряди, що також пов'язують життя, побут людини із змінами у природі.

Поетика пейзажотворення передбачає також аналіз видового та функційного навантаження образу природи у художньому тексті. В українській літературі ХХ ст. простежуємо різновидові варіанти пейзажів. Зокрема, у романі Юрія Яновського «Майстер корабля» домінують урбаністичні та мариністичні пейзажі; у романі Олеся Гончара «Людина і зброя» – мирні і батальні, степові і річкові; у кіноповісті Олександра Довженка «Зачарована Десна» – міфологічні та біблійні.

У згаданій вище новелі «Дитинство» (роман Ю. Яновського «Вершники»), автор детально зображує саме степовий пейзаж, який подається через сприйняття маленької дитини, тому можна вести мову про психологічну та обставинну функції пейзажу. Коли ж підкреслюється значення природи у національних обрядах у творі, то пейзаж виконує культурологічну, характеристичну та патріотичну функції.

Пейзажі класифікують також залежно від часу доби (ранок, вечір, день, ніч), пори року. За такими показниками можна чітко визначити уподобання письменника. Так, Євген Гуцало доволі часто у різножанрових творах зображує осінь. У повісті «Індульгенція на безсмертя» події розгортаються саме теплими вересневими днями. У митця навіть є ліричний прозовий твір «Повість про осінь», герой якої фокусується на суб'єктивно-особистісному сприйнятті осінньої пори: «... і як пишно, як незвично постала перед тобою осінь! Зодягнута в найкоштовніші свої шати... бачиш її перед собою щасливою, іскри таяться в примружених очах, пашисть вона здоров'ям. І гарно ж зуміла прибратися, оздобивши себе вінками цибулі та пучками кукурудзи... простелила в лузі трав'янисту рідину, де на зеленому оксамиті латками розкидано сріблястого снігу...» [6, с. 27 – 28]. Митець витворює персоніфікований образ осені. Вона емоційна, здатна змінювати не лише вбрання, а й настрої залежно від змін температури.

До того ж за способом подачі матеріалу у художньому творі пейзаж може бути нейтрально-авторським і психологічним. У першому випадку зображення

природи здійснюється від імені автора, воно, як правило, в емоційному плані нейтральне. Доволі часто такі пейзажі спостерігаємо в експозиції твору, коли письменник фокусує увагу реципієнта на обставинах життєдіяльності персонажа. Проілюструємо зазначену думку на прикладі новели О. Гончара «Кресафт». На початку твору автор характеризує природні обставини життя Кресафта Кухаренка. Він очолює сільськогосподарське підприємство (колгосп). Йде збір урожаю, тому персонаж перебуває у полі: «Степове безлюддя повите спекою. Далеко ходять комбайни. Бовваніє на обрії мурована вежа елеватора. Вихор курявно, сліпо блукає по степу...» [4, с. 489]. Письменник декількома штрихами зображує степ, спеку, вихор, комбайни, щоб читач зрозумів, де і коли відбувається дія. Тому наведений пейзаж є нейтрально-авторським. Згодом, перебуваючи у стані розпачу, саме Кресафт сприймає у розв'язці звичайний степовий пейзаж. Але уже спостерігаємо зовсім інший образ природи, бо на це сприйняття накладає відбиток емоційний стан персонажа (його фактично знищили, вбили несправедливими звинуваченнями комуністи): «З Кухаренком було покінчено. Уже викликали когось іншого, а він вийшов на ганок. Спустошений був. Сонце розливалось в небі розчавлене, сліпуче, як вибух. Горбились акації по той бік майдану. Коні люто гризли зубами конов'язь, хоча насправді вони й не гризли» [4, с. 489]. Автор підкреслює, що у реальному житті такого не було, а таким все бачив після вироку райкому партії Кухаренко, для якого і життя закінчилося із виключенням із партії.

Залежно від художнього напрямку та течії, до яких належить творчість письменника, розрізняють і види пейзажів: сентиментальний, романтичний, реалістичний, модерністський, імпресіоністичний, неоромантичний та інші. Розглянемо, зокрема, експозиційний пейзаж у романі І. С. Нечуя-Левицького «Хмари» (не випадково звертаємося саме до твору написаного 1871 року, адже це виразний зразок реалістичної літератури): «Перед нами за Дніпром з'явилась чарівнича, невимовно чудова панорама Києва. На високих горах скрізь стояли церкви, дзвіниці, неначе свічі палали проти ясного сонця золотими верхами.

Саме проти їх стояла лавра, обведена білими високими мурованими стінами та будинками, й лисніла золотими верхами й хрестами, наче букет золотих квіток. Коло лаври ховатись у долинах між горами печери з своїми церквами, між хмарами садків та винограду» [8, с. 102]. У першому розділі твору перед семінаристами, що йшли до Києва, розгортаються дивовижної краси краєвиди міста. Автор витворив деталізований панорамний реалістичний пейзаж, у якому домінують золоті верхи церкви Лаври, а далі панорама розширюється, конкретизується зоровими образами й інших знакових церковних споруд. Персонажі по чергово сприймають і Софію Київську, і церкву святого Андрія: «А там далі, на північ, на високому шпилі стояла церква св. Андрея, вирізуючись всіма лініями на синьому небі: коло неї Михайлівське, Софія, Десятинна...» [8, с. 102]. У подальшому автор створює узагальнюючу картину київських краєвидів, у яких поєднувалися гори, зелені садки та золоті маківки соборів: «Всі гори були ніби зумисне завітчані зеленими садками й букетами золоті верхів церков» [8, с. 102].

Зовсім іншого плану спостерігаємо пейзаж у романі Юрія Яновського «Вершники». Зокрема у першій новелі «Подвійне коло»: «Небо округ здійсалося вгору блакитними вежами... Степові пірати зчепилися бортами, і їх кружляв задушливий шторм степу. Був серпень нечуваного тембру» [9, с. 210]. Після першого пейзажного речення ми свідомо пропустили зображення подій. Образ природи у новелі подається як кадри кінофільму, стисло і лаконічно. У наведеному епізоді переважають неоромантичні тропи. До того ж у цьому випадку пейзаж є ще і засобом «ліризації» новели. Тому він є неоромантичним, а стислість і лаконізм підтверджують його «новелістичний» характер. Зазначимо, що такі експерименти, в свою чергу, притаманні саме модерністській літературі. Тому можна вести мову про модерністське пейзажотворення у романі Юрія Яновського «Вершники».

Висновки. Таким чином, можна говорити про те, що зображення взаємозв'язку духовного світу людини і світу природи є традицією української літератури, яку вона зберігає і розвиває впродовж тривалого часу.

В українській літературі ХХ століття досить розповсюдженими є пейзажні образи, особливо у ліричних та епічних творах. Спостерігаємо видове багатоманіття пейзажів. Це пейзажі степові, польові, лісові, мариністичні; сільські, урбаністичні; романтичні, ліричні, реалістичні; зимові, осінні, літні, весняні; ранкові, вечірні та інші. У функційному відношенні пейзажі виконують, як правило, обставинну, хронотопічну, психологічну, культурологічну, сюжетоорганізуючу та естетичну функції.

Нові реалії життя людини і природи у ХХ ст., звичайно, впливають на зміст і форму зображення природи у художніх текстах, але сутність його залишається постійною – гармонія цих стосунків властива позитивному погляду на людину і дійсність, а дисгармонія сигналізує про порушення в духовному і природному світах.

Література

1. Авксентьева Г. Образ природы у поэтиці літературного твору. *Історико-літературний журнал*. Одеса, 1998. № 4. С. 85 – 87.
2. Білецький О. У майстерні художника слова. *Білецький О. І. Зібрання праць: у 5 т.* Київ, 1966. Т. 3. С. 442 – 489.
3. В'язовський Г. Світ художньої літератури: дослідження. Київ : Дніпро, 1987. 252 с.
4. Гончар О. Т. Твори: у 7 т. Київ : Дніпро, 1987-1988. Т. 3. 559 с.
5. Гримич М. Традиційний світогляд та етнопсихологічні константи українців. Київ : АТ «ВІПОЛ», 2000. 380 с.
6. Гуцало Є. Повість про осінь. *Гуцало Є. Твори: у 5 т.* Київ, 1997. Т. 3. С. 5 – 28.

7. Лапій М. Психологічний пейзаж у прозі Івана Франка та «Молодої музи». Семантика і поетика. Київ : Наукова думка, 2016. 276 с.

8. Нечуй-Левицький І. Твори: у 2 т. Київ : Наукова думка, 1985. Т. 1. 640 с.

9. Яновський Ю. Оповідання. Романи. П'єси. Київ : Наукова думка, 1984. 574 с.

Тетяна БАНДУРА,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української та зарубіжної літератур

Університету Ушинського

РОМАНТИЧНА СТРАТЕГІЯ ОПОВІДІ В ІСТОРИЧНІЙ ПОЕМІ Г. МОГИЛЬНИЦЬКОЇ «РОГНІДА»

Постановка проблеми. Галина Могильницька – одеська письменниця, приналежність якої до славної в українській літературі доби шістдесятництва зумовила народження з-під пера мисткині «сміливих» зразків художньої творчості. Спадщина Галини Анатоліївни доволі різножанрова: ліричні вірші, вірші й казки для дітей, історичні поеми, повісті, публіцистичні нариси, літературно-критичні й науково-методичні статті, літературні портрети, навчально-методичні посібники, сценарії та ін. Особливо вражають кардинальною інтенцією розмисли авторки про сучасну церкву і її псевдослужителів, де викривається недоброчесність, «блудослів'я», лихі діяння представників церкви московського патріархату на знищення власне Української Православної Церкви. Пророче слово далекоглядної мислительки Галини Могильницької наразі, як ніколи, актуальне, бо оприявнює справжню московську суть недолугих «поборників Божої віри», з якими сучасний антиколоніальний соціум веде непримиренну боротьбу на тлі війни з сусідом-загарбником, в якого нуртує хижацька сила імперських амбіцій.

ЗМІСТ

Авксентьєва Г. А. <i>Поетика пейзажотворення в українській літературі ХХ століття</i>	3
Бандура Т. Й. <i>Романтична стратегія оповіді в історичній поемі Г. Могильницької «Рогніда»</i>	11
Беценко Т. П. <i>Курс «Лінгвопоетика художнього тексту: інтерпретаційні підходи» для магістрантів-філологів (деякі дидактичні зауваги)</i>	21
Боєва Е. В. <i>Філософські та лінгвістичні принципи організації художнього посмодерністського дискурсу: теоретичний огляд</i>	31
Горанська Т. В. <i>Інтертекстуальність роману І. Франка «Основи суспільності»</i>	39
Кон О. О., Прокопенко Л. І. <i>Кольороназви в історико-психологічному романі Павла Загребельного «Я, Богдан»</i>	48
Лук'янченко І. О. <i>Linguistic Features of British Postmodern Fantasy Discourse: Case Study of Neil Gaiman's «Neverwhere»</i>	61
Павлюк Н. Л. <i>Художня інтерпретація історичних подій у романі Ю. Мушкетика «На брата брат»</i>	72
Авксентьєва Г. А., Оробець Н. <i>Міфопоетика збірки В. Свідзинського «Медобір»</i>	81
Авксентьєва Г. А., Шпілєвая К. <i>Композиційні аспекти роману Ю. Винничука «Танго смерті»</i>	90
Боєва Е. В., Горбенко Т. <i>Інтеграція мовної та літературної освіти як засіб формування комунікативної компетентності учнів</i>	99
Боєва Е. В., Мазур К. <i>Особові займенники як стрижневий компонент поетичного дискурсу Олександра Олеся</i>	108
Горанська Т. В., Гудак А. <i>Романтичне протиставлення природи і цивілізації в циклі «Північних оповідань» Дж. Лондона</i>	118

Наукове видання

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ:
СУЧАСНІ ВЕКТОРИ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірник наукових статей

ВИПУСК 2

Підп. до друку. Формат 60х90/16. Папір офсетний.

Гарний «Times New Roman» Друк цифровий. Ум. друк. арк. 11.

Наклад 100 пр.

Видавець Букаєв Вадим Вікторовий

вул. Пантелеймонівська 34, м. Одеса, 65012.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2783 від 02. 03. 2007 р.

Тел. 0949464393, email – 7431391@gmail.com